

QYRĞYZ TILI CANA CAZUUSUNUN
ILIM ILIKTÖÖ INSTITUTU

QASYM TYNYSTANOV

Imlanyn qysqaça ereceleri

Tüp nusqasy: 1936 c.

2019 c.

**QYZĞYZ TILI CANA CAZUUSUNUN ILMILIKTÖÖ
INSTITUTU.**

QASYM TYNYSTANOV

**IMLANYN QYSQAÇA
ERECELERI**

Tüpnusqa: 1936 c.
2019 c.

IMLANYN ERECELERI

ADABIJ TILINDEGI FONEMALARDYN SOSTAVY CANA ALIPPENIN TARTIBI

1. Adabij tilde 37 fonema qoldonulat da, bulardyn içinen 31 fonema ajrym tamğalar menen belgilenet, qalğan 6 ündüü fonema imlada qoş tamğalar menen belgilenip, alardyn süröttörü alippenin qatar tartibinde körsötülböjt.

a. Alippenin tartibi cana tamğalardyn türlörü

Süröttörü			Süröttörü		
Baş tamğalar	Kiçine tamğalar	Oquluştary	Baş tamğalar	Kiçine tamğalar	Oquluştary
A	a	a	O	o	o
B	b	by	Ö	ö	ö
C	c	cy	P	p	py
Ç	ç	çy	Q	q	qy
D	d	dy	R	r	yr
E	e	e	S	s	ys
F	f	fy	Ş	ş	yş
G	g	gi	T	t	ty
Ğ	ğ	ğy	U	u	u

Süröttörü			Süröttörü		
Baş tamğalar	Kiçine tamğalar	Oquluştary	Baş tamğalar	Kiçine tamğalar	Oquluştary
H	h	he	Ü	ü	ü
I	i	i	V	v	vy
J	j	ij	X	x	xy
K	k	ki	Z	z	zy
L	l	ly	Y	y	y
M	m	my			
N	n	ny			
Ñ	ñ	yñ			

2. A, O, U, Ö, Ü, E tybyştaryna oqşoğon, ajtylyş çagynan oşolorğo öto çaqyn 6 ündüü tybyş bar. Bul tybyştar çynynda özünçö maanige ee bolğon fonemalar. Biroq bul fonemalardyn alippe sostavynda ajryqça tamğalary coq. Bul fonemalardyn cazuuda süröttörün körsötköndö, özdörünö ajtylyş çagynan çaqyn fonemalardyn tamğalaryn qoş qabattap çazyp ğana belgilejbiz.

Maselen:

AA	OO	UU	ÖÖ	ÜÜ	EE
Aary	ooru	uuru	öön	küü	eer
Aaly	oor	uul	öönö	küülö	een
Qaary	qoroo	quur	töönö	irdüü	eerçi
Taary	tooru	tuur	köölö	tildüü	keer
Caa	sooru	cuur	kösöö	sürdüü	kekeer
Saa	sooron	suluu	cöö	ündüü	teecik
Caan	coor	uruu	çöölmök	sörüün	teele

Caat	coor	quunaq	möönöt	körüü	meelej
Taan	boor	quruu	köö	möjlüün	meenet
Qaat	coop	quurat	döölöt	köjüü	eende

3. Ündüü tybyştar, atqarğan mildetteri cağynan cana ajtylyş cağynan, tömönkü türkümdörgö bölünöt:

a) Atqarğan mildetteri cağynan:

A, O, U, Y - coon ündüülör.

E, Ö, Ü, I - içke ündüülör.

b) Ajtylyş cağynan:

A, O, U, E, Ö, Ü - sozulma ündüülör.

Y, I - qocoqoj ündüülör.

A, E, O, Ö - keñ ündüülör.

Y, I, U, Ü - quuş ündüülör.

4. Ünsüz tybyştar da, atqarğan mildetteri cağynan cana ajtylyş cağynan, tömönkü türkümdörgö bölünöt:

B, Ç, C, D, L, M, N, Ñ, P, R, S, Ş, T, Z, J, V, X, F, H tybyşтары söz içinde, ündüü tamğalardy eerçip, birde coon, birde içke ajtyla beret, oşonduqtan bular tetikter dep atalyşat.

Qyrğyzdyn töl sözdöründö **Q** menen **Ğ** ylğyj coon, **K** menen **G** ylğyj içke ajtylyştar da, muun içinde ündüülör menen tandap ajtylyşat. Oşonduqtan bular kerbezder dep atalyşat.

P, T, Ç, S, Ş, Q, K, X, F, H, söz ajağyna tüşöndö özü menen ajqaşa turğan söz müçösünün başyndağy CUMŞAQ tybyštardyn köbün qatuu tybyštardyn türkümünö ajlandyryp ciberişet; oşonduqtan, bular qatqalañdar dep atalyşat.

B, D, Ğ, R, Z, L, M, N, Ñ, C, J, G, V, sözdün ajağyna tüşkündö, özü menen ajqaşa turğan söz müçösünün başyndağy bir cumşaq tybyştar başqa cumşaq tybyşqa ajlandyryp ciberişet; oşonduqtan, bular cumşaqtar dep atalyşat.

I/K tybyşy qaj bir muun içinde **A** menen uruşa beret,
Maselen: AK, tak, ak taş.

ESKERTÜÜ:

Qyrğyzdyn töl sözdöründögü muun içinde eki qatqalañ tybyş qatar turup uruşa albajt. Cumşaq tybyş urğun qatqalañ tybyş menen uruşat. Keede eki cumşaq tybyş uruşat. Muunda qatar turup, qatqalañ ce cumşaq tybyş menen uruşuuçu tybyştar muunçul tybyştar dep atalyşat.

Muunçul tybyştar myna bular: **R, L, M, N, Ñ, J**.

Maselen:

mart, qylt, qunt, dañq, qajt, kijz, müjz, çyrm, tirm, temp.

5. Baş tamğalardyn cazylyşy, orundary.

a) Süjlömdün başynda cazylat.

Maselen:

Çarqyrağan caz keldi. Kolxozçular qoş çyğardy. Toodon muz eerip, sajdyn baaryn suu basty. Çöp küldödü. Mal semirdi.

b) Ençilüü attyn başynda cazylat.

Maselen:

Lenin, Stalin, Belotskij, Ajtmatov, Leningrad, Maskva, Frunza, Çüj, Qyrğyzstan.

ç) Ençilüü at bir neçe sözdön quralsa, ar söz başyna baş tamğa cazylat.

Maselen:

Qyrğyzstan Borborduş atqaruu Komiteti. "Qyzyl Qyrğyzstan". "Madaniy Majdan". Çoñ Kemin, Çoñ Alaj, Kiçine Alaj, Aravan buura, Ala Too.

c) Yrdyn ar cañy sabynyn başynda cazylat.

Maselen:

Sajra, qomuz, ajdat, ğana, küügö kel;
Coldoştorĝo, ermektep, küü çalyp ber;
Emgek eri - udarnikter taarynyp:
"Colu bolsun, küü qyzğandy" dep keter;
Bizdin küügö suqtanyşqan qalyñ el;
Mooqun basyp, bir tynşasyn, cazyp ber;

ESKERTÜÜ:

Ençilüü attar, müçölöp özgörgöndö, myndaj cazylat:

1) Ajağynda ulandylyr ajqaşsa; ulama atooç türündö tursa, baş tamğa menen cazylat.

Maselen:

Stalindin cetegi astynda sovetter Sajuzu ulu ceñişterge ee boldu. Sovet Ölkösündö çaşağan emgekçiler Stalinge sanzys alqyştar ajtyşat. Bizdin ulu Stalinibiz turmuştu cyrğalğa alyp keldi;

2) Ajağyna qurandylyr ajqaşsa; qurama atooç türündö tursa, kiçine tamğa menen cazylat.

Maselen:

Stalindik zamanda çaşağan el armansyz el. Biz Stalinçil çaştarbyz. Biz leninizimdi üjrönöbüz.

QYRĞYZ TILINDEGI AJRYM TÖL SÖZDÖR CANA ÇETTEN KIRSE DA KÖPÇÜLÜKKÖ SIÑIP, QYRĞYZDYN MURUNQU TILININ ZAKONDORUNA BIR COLU BAĞYNYP KETKEN QADYRESE SÖZDÖR TÖMÖNKÜ PRINSIPTER MENEN CAZYLAT.

1) Tybyštardyn muun içinde ujuşuu prinsipteri:

Bir muunda alty türkün ajqaşat:

A - ee, oo, uu

Ap - at, or, un, yq, er, üç, oor, uul, eer,

Alp - art, ajt, alq, uurt, oñq, uñq.

Pa - me, ce, cöö, duu, caa, too.

Pap - bat, ter, cyl, qur, köz, tüş, col, cet, çyt.

Palp - mant, dart, mült, dümp, deñk, murç.

Belgiler:

A - Ündüülördün baryna taandyq.

P- Ünsüzdördün baryna taandyq.

L- Muunçuldardyn baryna taandyq.

2) Eki sözdön quralyp, bir maanige ee bolğon qoşmo sözdör (eger anyn birinçisi mildetti artqaryp turbasa) cana eki sözdön quralğan ençilüü attar qoşulup cazylat.

Maselen:

Colbaşçy, Qolbaşçy, Alatoo, Belboo, Atambek, Bektemir, Tojçusaj, Qojçusaj cana başqalar.

Biroq eki sözdün biri ajqyndooçtuq maanini atqaryp tursa, ajrym cazylat:

Çoñ Kemin, Kiçi Kemin, Ken qajyndy, Tar qajyndy, Ajaq qap, Tabaq qap, Samyn qarp, Sary qolot, Qara qolot, Temir col, Ot araba cana başqalar.

ESKERTÜLÖR:

a) Adamdyn bir neçe sözdön quralğan attarynda ündüülördün syjlyğyşqany büt bojdon berilet.

Maselen:

Qaralajev (Qaraalajev emes); Saralajev (Saryalajev emes); Qocaaly (Qocoaaly emes), cana başqalar.

b) Adamdyn ençilüü attarynda da ünsüzdördün tetiri eerçişkeni saqtalbajt.

Maselen:

Derkenbaj (Derkimbaj emes); Asanbek (Asambek emes);
Atanbek (Atambek emes), c.b.

3) Taq bir maanini emes, qoş bir maanini tüşündürgön QOŞ SÖZDÖR syzyqça menen cazylat.

Maselen:

Bala-baqyra, kelin-kesek, majda-çüjdö, çaj-paj c.b.

4) Bir neçe sözdön quralğan at, qysqartylyp, bir söz qylyp da cazylat.

a) Başqy tybyştar alynyp da qysqartylat.

Maselen:

BAK - Borborduş Atqaruu Komiteti

OK - Obulustuq Komitet

BK - Borborduş Komitet

MTS - Maşina-traktor stansijasy

b) Başqy muundary alynyp da qysqartylat.

Maselen:

Qyrmambas - Qyrğyzstandyn memlekettik basmasy

ç) Birinçi sözdün başqy muunu cana qalğan sözdördün birinçi tybyşтары alynyp da qysqartylat.

Maselen:

Qyr.SSR - Qyrğyz Sotsialistik Sovet Respublikesi

c) Aldynqy sözdördün başqy muundary, ajaqqy sözdün başqy muunu menen ajaqqy muunu cana orundoğu muundarynyn qaj bir tamğalary alynyp da qysqarylat:

Elkomat- Eldik Komissariat

Cerelkomat - Cerdin Eldik Komissariaty

d) Sözdördün birinçi muundary büt bojdon cana kijinki muundarynyn başynan bir tybyştan alynyp da Elkomsov - Eldik komissarlardyn soveti qysqartylat.

Maselen:

Obkom - Oblustuq komitet, Elkom - Eldik komissar, Cerelkomat - Cerdin Eldik Komissary.

e) Orus tilindegi qysqartylğan qaj bir sözdör oşol bojunça cazylat.

Maselen:

sovxoz - kolxoz.

5) Maanisi bir, biroq ajtylyşy eki türkün bolğon qaj bir sözdördün eki türkün ajtylyşy teñ qoldonulat.

Maselen:

Bo - bul; a - al; oşo - oşol; uşu - uşul.

An-etip - antip; mun-etip - mintip; oşon-etip - oşontip; uşun-etip - uşuntip.

UŃĞU SÖZDÖR MENEN SÖZ MÜÇÖLÖRÜNÜN CAZYLŞY.

1) Caňydan söz tuğuzuucu müçölör da, sözdördün mamilelerin özgörtüücü müçölör da uñğu menen qoşulup cazylat.

Maselen:

Qoj - qojçu, cylqy - cylqyçy, qaç - qaçty, mal - maldar, uj - ujda, qara - qarajt, tart - tartma, qoj - qojum, al - alğan, ece - eceke, qojon - qojonek, tars - tarsylta.

2) Uñğu müçönün ajqaşqanyndağy tybyştardyn özgörüştörü (etiri eerçişken başqalary) cazuuda büt berilet.

3) Ündüülördün eerçişüü zakondoru:

a) Calğyz "Y" tybyşyndan (mas, "çy" müçö), eki "Y" tybyşyndan (mas, "çylyq" müçö), "Y" menen "A" tybyşynan (mas, "ylda" müçö) qurulğan müçölör.

× Uñğunun ajaqqy muunu Y bolso, ce A bolso, öz qalyptarynda qalyşat.

Maselen:

cylqy - cylqyçy, cylqyçylyq; at - atçy, atçylyq; tyrs - tyrsylda; qarys - qarsylda.

× Uñğunun ajaqqy muunu "E" bolso, ce "I" bolso, "Y" tybyşy "I" tybyşyna, "A" tybyşy "E" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

Çen - çençi, çençilik; kijim - kijimçi, kijimçilik; çek - çekilde; çik - çikilde.

× Uñğunun ajaqqy muunu "O" bolso, ce "U" bolso, "Y" tybyşy "U" tybyşyna ajlanat (A tybyşy U tybyşynan kijin öz ordunda qalat).

Maselen:

Qoj - qojçu, qojçuluq; uj - ujçu, ujçuluq; qors - qorsulda; burt - burtulda.

× Uñğunun ajaqqy muunu "Ö" bolso, ce "Ü" bolso, "Y" tybyşy "Ü" tybyşyna ajlanat. "A" tybyşy "Ö" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

Töö - tööçü, tööçülük; üj - üjçü, üjçülük; bört - börtüldö; dürt - dürtüldö.

b) Ylğyj "A" tybyşynan (mas, "dan, arman" müçölörü). "A" cana "Y" tybyştyrynan (mas, "dağy" müçö) qurulğan müçölör.

× Uñğunun ajaqqy muunu "Ö" bolso, ce "Y" bolso, ce "U" bolso, öz qalyptarynda qalyşat.

Maselen:

Mal - maldan; cylqy - cylqydan; uj - ujdand; al - alarman; qya - qyraryman; tur - turarman; mal - maldağy; cylqy - cylqydağy; uj - ujdağy.

× Uñğunun ajaqqy muunu "E" bolso, ce "I" bolso, "A" tybyşy "E" tybyşyna, "Y" tybyşy "I" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

Ne - neden; ini - iniden; ber berermen; bil - bilermen; ene - enedegi.

⌘ Uñğunun ajaqqy muunu "O" bolso, "A" tybyşy "O" tybyşyna, "Y" tybyşy "U" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

Kolxoz - kolxozdon; or - orormon; Kolxoz - kolxozdoğu.

⌘ Uñğunun ajaqqy muunu "Ö" bolso, ce "Ü" bolso, "A" tybyşy "O" tybyşyna, "Y" tybyşy "Ü" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

Köl - köldön; küz - küzdön; kör - körörmön; köl - köldöğü;
küz - küzdöğü;

ç) "U" tybyşynan (mas, "çu, luu, uu") qurulğan müçölör.

⌘ Uñğunun ajaqqy muunu coon ündüülördön bolso, qalybynda qalat.

Maselen:

Bala - balaluu, uj - ujluu, qoj - qojluu, cylqy - cylqyluu.

Al - aluu, ur - uruu, qoj - qojuu, cyr - cyruu, al - alçu, ur - urçu, soj - sojçu, tyt - tytçu.

⌘ Uñğunun ajaqqy muunu içke ündüülördön bolso, "U" tybyşy "Ü" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

Bödö - bödölüü; üj - üjlüü; böj böjlüü, çij - çijlüü, ber - berüü, tür - türüü, kör - körüü, eil - eilüü, bör - börüü, tür - türçü, kör - körçü, bil - bilçü.

ESKERTÜÜ:

Tuurandy sözdöğü qaj bir müçölörgö ündüülördün çoğoruda körsötülgön zakondoru tarabajt.

4) Ündüülördün syjlyğyşuu zakonu myna bul erece menen cüröt.

Eğer uñğunun ajağy ündüü menen tügönsö cana ajqaşa turğan müçö ündüü menen baştalsa, müçönün başyndağy ündüü cutulup ketet.

Eğer uñğunun ajağy ünsüz menen tügönsö ündüü menen başalğan müçölör çoğorqu ajtylğan erece menen ketet.

Maselen:

UÑĞUNUN AJAĞY
ÜNSÜZ BOLSO

Al - alyş - alyndy
Syj - syjyş - syjyndy
Or - oruş - orundu
Ur - uruş - urundu
Cel - celiş - celindi
Bil - biliş - bilindi
Kör - körüş - köründü
Kül - külüş - külündü

UÑĞUNUN AJAĞY
ÜNDÜÜ BOLSO

Qara - qaraş - qarandy
Taary - taaryş - taaryndy
Oro - oroş - orondu
Qoru - qoruş - qorujdu
Çene - çeneş - çenendi
Teli - teliş - telindi
Bölö - bölöş - bölöndü
Kübü - kübüş - kübündü

ESKERTÜÜ:

Bolor çaqçyl müçö "a" ajağy ündüü uñgu menen ajqalyşqanda, "j" tybyşyna ajlanyp ketet.

Maselen:

Sana - sanajmyn., taany - taanyjmyn.

ESKERTÜÜ:

UU müçönün syjlyğyşqan erecesi myndaj uñgunun ajağy quuş ündüülördün coondorunan (Y, U) bolso, oşo bojdon qalat da, uñgunun ajağyndağy ündüü syjlyğat.

Maselen:

Taany - taanuu, coru - coruu.

⌘ Uñgunun ajaqqy tybyşy quuş ündüülördün içkelerinen (I, Ü) bolso, "üü" tybyşyna ajlanat da, uñgunun ajağyndağy ündüü syjlyğat.

Maselen:

Ceri - cerüü, üñü - üñüü.

⌘ Uñgunun ajaqqy tybyşy keñ ündüülördün coondorundan (A, O) bolso, uñgunun ajağy ündüüsün syjlyqtyrat da, "oo" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

Qara - qaroo, oro - oroo.

⌘ Uňgunun ajaqqy tybyşy keň ündüülördün içkelerinen (E, O) bolso, uňgunun ajağyndağy ündüünü syjlyqtyryp, özü "ÖÖ" tybyşynan ajlanat.

Maselen:

Çene - çenöö, bele - belöö.

5) Müçödögü ündüülördün erçişüü ereceleri cana "uu" müçönün syjlyğyşuu zakonu tömönkü (N^o1) tabilitsa menen qoldonulat.

Tabilitsa N^o1

UŇGU MENEN MÜÇÖDÖ ÜNDÜÜLÖRDÜN EERÇİŞKENİ							
	Birinci muunu Y nemen qurulğan müçölör				Birinci muunu A nemen qurulğan müçölör		
	Müçödö bolso calğyzy	Müçödö bolso Y-Y	Müçödö bolso Y-A	Uňgunun ajaqqy muunu bolso	Müçödö bolso calğyz A	Müçödö bolso A-A	Müçödö bolso A-Y
A ce Y	Y	Y-Y	Y-A	A ce Y ce U	A	A-A	A-Y
E ce I	I	I-I	I-E	E ce I	E	E-E	E-I
O ce U	U	U-U	U-A	O	O	O-O	O-U
Ö ce Ü	Ü	Ü-Ü	Ü-Ö	Ö ce Ü	Ö	Ö-Ö	Ö-Ü

UU TYBYŞYNAN QURULĖAN MÜÇÖLÖRDÜN ERÇİŞKENİ CANA SYJLYĖYŞQANY					
Uňgunun ajaqqy muunu bolso	EERÇİŞET			Uňgunun ajağynda bolso	UU tetiri syjlyğyşat
	Luu	UU	Çu		
Coon	Luu	UU	Çu	Y ce U	UU
Içke	Lüü	ÜÜ	Çü	I ce Ü	ÜÜ
				A ce O	OO
				E ce Ö	ÖÖ

6) Ünsüzdördün erçişüü zakondoru.

a) Müçö "LAR", uňgunun ajaqqy tybyşy ündüülör bolso, ce cumşaqtardyn "J" menen "R" bolso, öz qalybynda qalat.

Maselen:

Mata - matalar, cylqy - cylqylar, boto - botolor, qunu - qunular, ece - eceler, kişi - kişiler, taj - tajlar, qyr - qyrlar.

⌘ Uňgunun ajaqqy tybyşy "J" cana "R" tybyştarynan başqa cumşaqtar bolso, "L" tybyşy "D" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

Mal - maldar, qaz - qazdar, can - candar.

⌘ Uňgunun ajaqqy tybyşy qatqalañdardan bolso, "L" tybyşy "T" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

At - attar, taş - taştar, qurç - qurçtar.

b) "L" tybyşy menen baştaluuçu "LAR" müçödön başqa müçölör.

⌘ Uñğunun ajaqqy tybyşy ündüü bolso, ce "J" tybyşynan başqa cumşaqtar bolso, "L" tybyşy öz qalybynça qalat.

Maselen:

Bala - baluu, ata - atalaş, caj - cajlaş, oj - ojloş, saana - saanalaş, ene - eneleş.

⌘ Uñğunun ajaqqy tybyşy "J" tybyşynan başqa cumşaqtar bolso, "L" tybyşy "D" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

Mal - malduu, şañ - şañduu, aqyl - aqyldaş, pikir - pikirdeş.

⌘ Uñğunun ajaqqy tybyşy qatqalañdardan bolso, "L" tybyşy "T" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

At - attuu, caş - caştyq, qurç - qurçtuq.

ç) N tybyşy menen baştalğan müçölör.

⌘ Uñğunun ajaqqy tybyşy ündüü bolso, "N" öz qalybynda qalat.

Maselen:

Bala - balany, bala - balanyqy, ene - enenin, ene - eneniki.

⌘ Uñğunun ajaqqy tybyşy cumşaqtardan bolso, "N" tybyşy "D" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

Mal - maldy, mal - maldyqy.

⌘ Uñğunun ajaqqy tybyşy qatqalañdardan bolso, "N" tybyşy "T" tybyşyna ajlanat.

Maselen:

Qat - qattyn, qat - qattyqy.

c) "D, B, Q" tybyştarynan baştalğan müçölör.

⌘ Uñğunun ajaqqy tybyşy ündüü bolso, ce cumşaq ünsüzdör bolso, öz qalyptarynda qalyşat (ajaqqu muun içke ündüüdön quralsa, "G" tybyşy "G" tybyşyna ajlanat).

Maselen:

Bala - balada, al - albas, mal - malğa, el - elge.

⌘ Uñğunun ajaqqy tybyşy qatqalañdardan bolso, "D" tybyşy T-ğa, "B" tybyşy P-ğa, "G" tybyşy Q-ğa (içke bolso K tybyşyna) ajlanat.

Maselen:

Qyş - qyšta, tüş - tüşbö, at - atqa, it - itke.

7) Ünsüzdördün eerçişkeni tömönkü tabilita (Nº2) menen qoldonulat.

Tabilita Nº2

LAR	L	N	D, B, Q
Ü+R+J-L	Ü+J+L	Ü+N	Ü+C-D, B, Ğ (G)
C-R-J-D	C-J-D	C-D	- - -
C-T	Q-T	Q-T	Q-T, P, Q (K)
Belgiler:			Ü - Ündüülör C - Cumşaqtar Q - Qatqalañdar

8) Uñğu menen söz müçösü ajqaşqanda, uñğunun ajağyndağy Q, K cana P tybystary eki ündüünün ortosunda özünö caqyn tybystar menen almaşyp ketişet. Bul almaşuu protsesteri cazuuda büt berilet.

Maselen:

Aq- ağym
Çaq- çağym
Çyq- çyğym
Tyq - tyğyn
Baq - bağy
Şaq - şağy
Uq - uğum

Tek - tegim
Çek - çegim
Sök - söğüş
Tök - tügül
Ek - egin
Bük - бүгүл
Cük - cügüm

Tap - tabym
Çek - çegim
Ep - ebim
Sep - sebim
Kep - kekim
Qap - qabym
Top - tobum

ESKERTÜÜ:

Bul zakon tuurandy sözdörgö taralbajt.

9) Ünsüzdördün tetiri eerçişkeni cazuuda berilbejt.

Maselen:

N tybyşy **P, M, B, F, V** tybyştarynyn aldynda **M** tybyşyna ajlanyp.

Ajtylat: Tam - tamba, can - canbaş.

Cazylat: Tanba, canbaş.

N tybyşy **K, Q, Ğ, G, X** tybyştarynyn aldynda **N** tybyşyna ajlanyp.

Ajtylat: Qan - qañqor, can - cañğyç, çen - çeñge.

Cazylat: Qanqor, canğyç, çenge.

Ç tybyşy **Ç, T, Ş, S** tybyştarynyn aldynda **Ş** tybyşyna ajlanyp.

Ajtylat: Çaç - Çaşçy, qaç - qaşty, aç - aşsy.

Cazylat: Çaççy, qaçty, açsy.

Z tybyşy **S** aldynda **S** bolup

Ajtylat: Qaz - qassmal, az - assymal, böz - bössügö.

Cazylat: Qazsmal, azsmal, bözsügö.

10) Kerbez müçölör eç özgörülböj cazylat.

Maselen:

Qojon - qojnek, qyrğyj - qyrğyjek, ata- atake, aba - abake, qatta - qattakej, calma - calmakej, dardağ - dardağmat, qol - qoldoqmat, deldek - deldekmat, araba - arabakeç, ubara - ubarakeç.

ESKERTÜÜ:

1) Iran tilinen kirgen "**qar, ker, ger**" müçölör, tübündö bir müçö bolso da, bul kündö üçöö üç başqa (biroq maanisi bir) müçö bolup eseptelet da, kerbezder qataryna kiret.

2) Arap tilinen kirip, ajqyndooçtyq mildet atqaruuçy sözdördün ajağynda kerbez müçö qatarynda cazylat.

Maselen:

Tarxij, adabij, sajasij (taryxyj, adabyj, sajasij emes).

11) Suroo mildetin atqarğan "BY" müçö, eken cana ele degen cardamçy sözdörgö qojuluşup ajtylat. Bul müçö bul eki söz menen tiješelüü cerde qoşulup cazylat. Biroq syjlyğysuu zakonun tetirisinçe özgöröt.

Maselen:

Bar - barby, barbele; bar - barby, barbeken.

Coq - coqbu, coqpele, coq - coqbu, coqpeken.

Cer - cerbi, cerbele, cer- cerbi, cerbeken.

12) Bolğon çaqçyl "YP", uñğu sözdün ajağynda qaj bir tybyştar kelgende, tetiri zakondor menen ajqaşat. "yp" müçönün bul özgöçülüğü cazuuda oşo bojdon berilet:

a) Uñğunun ajaqqy "P" tybyşy menen bütsö, "YP" müçö özün cojup ciberet da, uñgunu ajağyndağy ündüünü sozulma tybyşqa ajlanat.

Maselen:

Cap - caap, tap - taap, qap - qaap.

b) Uñğunun ajağy "M" tybyşy menen bütsö, "YP" müçö, başyndağy ündüü tybyşyn cojup, tuuradan tuura "M" tybyşyna baryp ajqaşat; uñğunun ajaqqy muunun qağy ündüü mynda da sozulmağa ajlanyp ketet.

Maselen:

Tam - taamp.

13) Qaj bir sözdör tetiri col menen müçölöjt da, oşo bojunça cazylat.

a) Qaj bir at atooçtor.

Maselen:

Men - mağa, sen - sağa, bu - mynda, myndan, munu, munun, munuğu c.b.

b) Qaj bir zat atooçtor.

Maselen:

Bala - baldar (balalar emes), ujqu - uqta (ujqula emes).

ç) Qaj bir atooçtor uñğu türündö eki türkün ajtylat da, eki türkün müçölöjt. Bulardyn eki türü teñ cazuuda qoldonulat.

Maselen:

Kijiz - kijz, kijizge - kijizi - kijzge, kijzi.

Müjüz - müjz, müjüzgö, müjüzü - müjzgö, müjzü.

Ajyl - ajl, ajylğa, ajyly - ajlğa, ajly.

c) Qaj bir atooçtor uñğu türündö ajtylai müçölögöndö , eki türkün müçölöjt. Munun eki türü teñ cazuuda qoldonulat.

Maselen:

Qajyn - qajyny, qajny. Qaryn - qaryny, qardy.

Dajyn- dajyny, dajny. Murun - murunu, murdu.

Kijim - kijimi, kijmi. Erin - erini, erdi.

14) Uñğunun aldynda kelip, syn atooçtun maanisin küçötüüçü turuqsuz müçölör qoşulup cazylat.

Maselen:

Aq - appaq, caqşy - capcaqşy, aryq - aparyq, qyzyl - qypqyzyl.

Caman - capcaman, semiz - sepsemiz, sary - sapsary.

Çylğyj - çypçylğyj, ceñil - cepceñil, caşyl - capcaşyl, myqty - mypmyqty, tar - taptar, köp - köpkök, qatuu - qapqatuu.

15) Tuurandy sözdögü tybyštardyn özgölüktörü oşol bojdon berilet.

a) D tybyşy uñğunun ajağyna tüşö beret.

Maselen: byq - byqylda.

b) Uñğu menen müçö ajqaşqanda, ünsüz tybyştar almaşpajt.

Maselen: byq-byqylda, çyp-çypylda, çek-çekilde.

ç) Tuurandy etiştin ajağynda turğan "J" tybyşy, tuurandy etişterge ğana taandyq tuurandylyarğa ajqaşqanda, tüşüp qalat da, qalğan ündüülör syjlyğyşuu zakonuna bağynat.

Maselen:

Arbaj - arbaq, arbañ - arbalañ, arbaqaj, arbake.

Barbaj - barbaq, barbañ, barbalañ, barbağaj, barbake.

Böltöj- böltöñ, böltölöñ, böltögöj, böltökö.

c) Tuurandy etiştegi qaj bir müçölördün ündüülörü uñgunun ajağyndağy ündüülördün baryn teñ eerçijt.

Maselen:

Dardaj - dardağaj, derdej - derdegej, dyrdyj - dyrdyğyj,

dirdij - dirdigij, qoldoj - qoldoğoj, böjböj - böjpögöj,

bulçuj - bulçuğuj, bültüj - bültügüj.

d) Üç muunduu tuurandy etişke "ĞAJ" müçö "QAJ" (içke bolso, KEJ) bolup ajqaşat.

Maselen:

Adyraj - adyrağaj (adyrağaj emes), çedirej - çedirekej

(çediregej emes).

SÜJLÖM İÇİNDE AJRYM SÖZDÖRDÜN CAZYLYŞTARY.

1. Süjlöm içinde ar bir söz cana süjlömdö müçölük rolun atqaruucu cardamçy (senek) sözdör ajrym, başqa-başqa cazylat.

Maselen:

Qulun menen taj kişenedi. Qozularda maarady. Muzoolor ğana tynyç catty. Qoroogo qaryşqyr tijken eken. Biroq maldan eç çyğym bolğon coq.

2. Sanat sözdör da başqa-başqa cazylat.

Maselen:

Bir, eki, üç, dört, beş, alty, ceti, segiz, toğuz, on, on bir, on bir, on eki, on üç, on beş, otuz beş, qyryq alty c.b.

3. Süjlömdö ajqyndooçtuq roldu atqaryp turğan atoo turbatyndağy (bajandooçtun mezigil ajdyndooçunan başqa) sözdör özdörünün anyqtaj turğan sözdörünün aldynda cazylat.

Maselen:

Buudaj cerge enet.
Buudaj cerge caqşy enet.
Buudaj semiz cerge caqşy enet.
Aq buudaj semiz cerge caqşy enet.

Şakek qymbat.
Altyn şakek qymbat.
Altyn şakek abdan qymbat.

4. Süjlöm içindegi süjlöm müçösünün ajağyndağy turğan tybyştyn taasiri ekinçi müçönün başyndağy tybyşqa taasir qylğandyğy cana ekinçi sözdün başyndağy tybyştyn birinçi sözdün ajağyndağy tybyşqa qajta taasir qylğandyğy ooz eki süjlögöndö berilse da, al taasirler tük berilbejt: ceke turğanda süjlöm müçösünün tybyşy sostavtary qandaj bolğon bolso, süjlöm içinde da taq oşondoç cazylat.

Maselen:

AJTYLĞANDA

Qaz geldi
Qaz tüştü
Qara al
Tor ala
Ağ edil
Taap per
At ta kişenedi
It ta ürdü
Boş ğana geldim
Ürgön it qo

CAZYLĞANDA

Qaz keldi
Qaz tüştü
Qara ala
Toru ala
Aq edil
Taap ber
At da kişenedi
It da ürdü
Boş ğana keldim
Ürgön it ğo

ORUS TILINEN ALYNGAN CANA ALYNUUÇU SÖZDÖRDÜN CAZYLYŞY.

1. Orus tilinen qyrğyz tiline kirip murun siñip ketken sajasy-ekonomikalyq terminder cana cañy alynuuçy sözdör (orus tilindegi internatsionaldyq terminder da) qyrğyz tili menen orus tilinde ajtylyşyna qaraj emes negizinde orus tilinin imlasyna qaraj cazylat.

2. Qyrğyz tiline siñip, qaj bir tybyštaryn özgörtüp cibergen sajasy-ekonomikalyq terminder orus tilinin imlasyndağy süröttörünö qaraj cazylat.

Maselen:

Sojuz (sajuz emes), paroxod (baraqod emes), gektar (gektir emes), tsektor (sektir emes), traktor (tyraqtyr emes), kolxoz (qalqoz emes), komissija (kemesija), mašina (maşijna emes), telegramma (tilgiram-dilgirem emes), aeroplan (ajrypylan emes), fabrika (babrik emes) c.b.

ESKERTÜÜ:

Murunqu türün taqyr özgörtüp ketken sözdör oşo bojdon qaltyrylat.

Maselen:

Sot (sud emes), syjaz (sjezd emes), çyt (sitetsi emes), barqyt (barxyt emes), batinke (botinka emes), tekis (tekst emes), punkit (punkt emes), zoot (zavot emes) c.b.
(sioxardy qara).

3. Orus tilinde ajtylyşy bir başqa, cazylyşy bir başqa bolğon sözdör, ajtylyşyna qaraj emes, cazylyşyna qaraj berilet.

Maselen:

Sovet (sabet emes), kollektiv (kalektiv emes), komanda (kamanda emes), kollegija (kallegija emes), c.b.

4. Orus tilindegi ündüü tybyştar (ündüü fonemalar) qyrğyz tilindegi oqşoş tybyştar menen berilip, bir söz içinde canaşa cazyla beret da, araldyn ar biri muun qatarynda sanalat.

Maselen:

Proletariat, internatsional, drednout, Daues, dualizm c.b.

5. Sözdün başynda cana ortosunda **eki ünsüz** da, üç ünsüz daqataryndan cazyla beret.

Maselen:

Proletariat, traktor, transport, sport c.b.

6. **Q, B, D, G, V** tybyşтары söz ajağynda cazyla beret.

Maselen:

Klub, Leningrad, prolog, Molotov (Klup, Leningrat, prolok, Molotop emes) c.b.

7. Sözdün ajağynda ünsüz tybyştar, negizgi erece esebinde, qatar cazyla beret.

Maselen:

Mat, Kodeks, indeks, Marks, teatr, itr, kadr, Leninizm, Marksizm, Sotsializm, Kommunistizm, adept, matç, kombajn, miting, kompleks, ansambl, Kreml c.b.

Bul negizgi erceden tömönkü uçurlar çyğarylyp salynat:

a) Söz ajağyndağy birdej eki tybyştyn biri cazylybajt.

Maselen:

Metal, progres, regres (metall, progress, regress emes).

b) Söz ajağynda "**kt**" ce "**tç**" ce "**pt**" kelse, ajağyna kijinki muun coon bolso - **Y**, içke bolso - **I** cazylat.

Maselen:

Akty, fakty, trakty, matçy (Akt, fakt, trakt, matç emes), adepti (adept emes) c.b.

ç) Söz ajağyna "st" kelse "t" tüşüp qalat.

Maselen:

Kommunis, kapitalis, maşinis (Kommunist, kapitalist, maşinist emes) c.b.

c) Söz ajağyna "sk" kelse, ajağyna "I" cazylat.

Maselen:

Omski, Tomski, Minski (Omsk, Tomsk, Minsk emes) c.b.

8. Orus tili arqyluu alynğan sözdör, müçölöp özgörgöndö (söz müçölörü menen ajqaşqanda) ündöştük zakonuna toluq bağynat.

Maselen:

Omski - Omskige, Omskini. Texnika - texnikağa, texnikada, texnikany. Leningrad - Leningradğa, Leningradta, Leningraddy, Molotov - Molotovgo, Molotovdon, Molotovdu. Kreml - Kremlde. Ansambyl - ansambyldan c.b.

ESKERTÜÜ:

"K" tybyşy söz ajağynda turğanda, sözdün ajaqqy muunu coon ündüüdön bolso, özünün içkelik taasirin söz müçölöründöğü ündüülörgö da, ünsüzdörgö da tijgizbejt.

Maselen: Polk - polkqo, polkto (polkke, polkte emes).

9. "Я, Ю, Ё" tybyştary tömönküçö berilet:

a) "Я" tybyşy "ja" arqyluu berilet.

Maselen: Jaroslavskij, jakor, revolütsija.

Eger bir muun içinde qoş ünsüzdön söz tursa, calğyz ğana "a" menen berilet.

Maselen: Pranik, Pranikop.

b) "Ю" tybyşy başynda "Ju" menen, ajağynda cana bir muun içindegi eki ünsüzdün ortosunda calğyz ğana "ü" menen berilet.

Maselen: Jupiter, junker, kajuta, büro, absölütizm, revolütsija.

ç) "Ё" tybyşy muun tybyşynda "jo" menen berilet. Muun ortosunda calğyz "ö" menen berilet.

Maselen: jocök, jolkön, aktör, süflör, slöt, şçötka.

10. "Ш" төмөнкү erece menen berilet.

a) Söz başynda "шч" menen cazylat.

Maselen: шчи, шчотка, шчука.

b) Sözdün eñ ajağynda calğyz ğana "ш" menen cazylat.

Maselen: борш, товариш.

ç) Söz ortosunda ündüüdön soñ kelse "шч" menen, ünsüzdön soñ kelse "ш" menen ğana cazylat.

Maselen: jaščik, jaščur, jamşik.

11. "Ц" төмөнкүчө berilet.

a) Sözdün başynda cana ortosunda "ts" menen cazylat.

Maselen: tsirkül, tsirk, aktsija, revolütsija, portsija, stsenarij.

b) Söz ajağynda "tsy" ce "tsi" menen cazylat.

Maselen: abzatsy, creysi.

12. İçkelik belgisi "Б" төмөнкү erece menen berilet.

a) Söz ajağynda calañ qat ünsüzdön soñ tursa, eç nerse menen belgilenbejt.

Maselen: rytsar.

b) Söz ajağynda qoş ünsüzdön soñ tursa, "I" menen belgilenet.

Maselen: nefti.

ç) Söz ortosundağy muundun ajağynda cana eki ünsüzdün ortosunda belgilenbejt.

Maselen: volt, kult.

c) Söz ortosundağy muundun ajağynda turğanda, andan kijinki muun "N" tybyşynan baştalsa, "J" menen belgilenet.

Maselen: Iljiç, Iljin.

13. Apostrof " ' " arqyluu belgilenet.

Maselen: subjekti, objekti, subjektivizm, objektivizm.

ESKERTÜÜ:

"Я, Ю, Ё" aldyndağy apostrof belgilenbejt.

14. Orus tili arqyluu kelgen söz müçölörü (mas, izm, is), qyrğyz tilinde söz müçösün bölüp eseptelbesten alar özünün quralyşyp kelgen sözdörü menen çoğuu bir tüşünük bolup eseptelet.

TYNYŞ BELGILERININ QOJULA TURĞAN ORUNDARY.

1. Çekit (.)

a) Caj süjlömdün ajağynda qojulat.

Maselen:

Kün çyqty. Kolxozdun maly cajytqa cönödü.

b) Tartipti (nomur tartipteri) körsötüüçü arapça syjfyrlardan soñ qojulat.

Maselen:

Bizdin klastağy baldardyn tizmesi.

1. Qutubaj (birinçi)
2. Sağynbaj (ekinçi)
3. Abyke (üçünçü)
4. Qalyq (törtünçü)

ESKERTÜÜ:

Rim syjfyrlarynyn soñ çekiti qojulbajt, antkeni rim syjfyrlary dajym tartipti körsötüü için qoldonulat.

ç) Qysqartylğan sözdördün culmaqtarynda qojulat.

Maselen:

Qyr. (Qyrğyz) ASSR, c.b. (cana başqalar), mas. (maselen)

2. Qoş çekit (:)

a) Süjlömdün bajandooçunan soñ sanala turğan ajqyndooçordun aldynda qojulat.

Maselen:

Kolxozdun qampasyna bul cabdyqtar keldi: sepkiç, orğuç, 5 kürök, qamyt cana 10 döñgölök.

b) Çeçme süjlömdüü qoşmo süjlömdön soñ (çeçme süjlömdördün aldyna) qojulat.

Maselen:

Bütün düjnönü qaptağan ekonomikalyq krizis kapitalistik memleketterdin şajmanyn oodardy: öndürüş küçtörü qyjrady; zottor, fabirikalar cabyldy; cumuşçulardyn sany arbydy; aqçanyn kürüsü tüştü.

ç) Töl sözdördün aldynda qojulat.

Maselen:

Ijnelikten küç qajtty.

Açqalyqqa qabylyp.

Qumursqağa muñ ajtty.

Tilek qylyp calynyp:

"Caqşy qurbum meni ajap,

Cylyt, tojğuz, ber tamaq:

Cyluu üjüñdö asyrap,

Cazğa çejin bağyp qoj:"

ESKERTÜÜLÖR:

1) Qoş çekitten soñ eñçilüü attan başqa sözdör kiçine tamğa menen baştalat.

2) "Maselen" degen sözdön kijin da qoş çekit qojulat.

Maselen: kün carqyrady. "Maselen" eger qysqartylyp cazylsa, anyn ajağyna calğyz ğana çekit menen ütür qojulat (Mas).

3) "Maselen"den soñ kele turğan sözdör eep bolup qalyp, alardy adzatsydan (cañy coldon) baştasaq, abzatsyğa tüşkön söz baş tamğa menen başlat.

Maselen: Zoottor küdöktörün çalyşty.

4) Qoş çekitten soñ tarmaqça menen töl söz baştalsa, töl söz çoñ tamğa menen başlat.

Maselen: "Eger duşman bağynbasa, any mojsop qojot"degen Gorkij.

3. Ütürdüü çekit (;)

Çeçme süjlömdördün ajağyna qojulat.

Maselen:

Bereşen caz berekesin töktü: qar çoğolup, cer beti kögördü: cep qulpurup, mal semirdi; ajdalğan egin köjköldü.

ESKERTÜÜ:

Ütürdüü çekitten soñ ençilüü attan başqa sözdör kiçine tamğa menen cazylat.

4. Köp çekit (...)

a) Öksük süjlömdördön soñ qojulat.

Maselen:

Cajylyp catqan qojum, ğyr etip ürkö qaldy. Qaraj salsam, qaryşqyr kelip qalyptyr...

"Cedi! Cep ketti..." dep, qyjqyrdym.

- "Emne?" - dedi coldoşum.

- "Qaryşqyr... Cedi..." - dedim.

- "Qaryşqyr?..."

- "Oba...Qaryşqyr..."

- "Paj, Paj, Paj!... Balakettin türünün suuqtuğu qaraçy!..." - dedi coldoşum.

b) Oquuçunun pikirin ajtylğan ajrym ojdun ajlanasyna kepke qarmap qaluuçı uçurlarda da köp çekit qojulat.

Maselen:

Caz mezgili... Öz kezegin tün basqan.
Aj on beşte, qat cazğandaj nur çaçqan.
Bir tabyş coq... Calğyz ğana car taştan.
Aqqan bulaq ömürdükkö ün salğan.

5. Ütür (,)

a) Cajylma süjlömdöğü bajlamtasyz birdej terme ajqyndooçtordun aralaryna qojulat.

Maselen:

Düköndön qarandaş, qağaz, depter aldym. Qyzyl, sary, caşyl güldör cajnady.

b) Birikme süjlömdöğü bajlamtasyz baş müçölördün aralaryna qojulat.

Maselen:

Asan, Sallj, Aqmat sabaqqa cönölüştü. Asan menen Aqmat oquştı, cazyştı.

ç) Süjlömdöğü qaratma sözdördün başqa müçölördön acyratuu üçün qojulat.

Maselen:

Coldoştör, sabaqqa kirgile. Sabaqqa kirgile, coldoştör!
Sabaqqa, coldoştör, kirgile.

c) Qajyrma sözdördün süjlömdün başqa müçölörünön acyratuu üçün qojulat.

Maselen:

Arijne, men sağa ajttym. Men, Arijne, sağa ajttym. Albette, sabaq caqşy boldu. Sabaq, albette, caqşy boldu. Emese, işke kirişeli. Oşentip, iştep bütürdük. İşti, oşentip, bütürdük.

d) Syrdyq sözdördü süjlömdün başqa müçölörünön acyratuu üçün qojulat.

Maselen:

Attiginaj, caş kezimde oqusamçy! Bax sonun eken! Qoquj, syja tögüldü!

e) Qoşmo süjlömdün tutumundağy süjlömdördün aralaryna qojulat.

Maselen:

Kün caady, cer kögördü. Kün caady da, cer kögördü. Kün caasa, cer kögöröt. Kün caağandyqtan, cer kögördü. Kün caary menen, cer kögördü. Cer kögördü, antkeni - kün caady. Cer kögördü, sebebi kün caady. Kün caağandyqtan, cer kögördü. Cer, kün caağandyqtan, kögördü.

6. Syzyqça (-)

a) Qoş sözdördö cazylat.

Maselen:

Bala-baqyra cuulady, çaj-paj içildi, sary-ala güldör cajnady.

b) Bajandooçu zat atooç, san atooç cana at atooç bolğon süjlömdö ee menen bajandooçtu acyratuu üçün cazylat.

Maselen:

Cylqy - ajban. Asan - udarnik. Bizdin kolxozdun müçösü - bir cüz on beş. Bajge alğan - azamatmen. Asan - menin coldoşum. Alysta qybyrağan - malby? Alysta qybyrağan maldyr.

ESKERTÜÜ:

1) Süjlömdün bajandooçu catyş cöndömödö tursa, syzyqça qojulbajt.

Maselen: Asan oquuda. Aqmat cumuşta.

2) Süjlömdün bajandooçu surama at atooçtordon bolso, syzyqça qojulbajt.

Maselen: Bul cigit kim? Körüngön emne? Aqçañ qança? Kitebiñ qajda?

3) Süjlömdögü bajandooç "bar" cana "coq" degen sözdör bolso da, syzyqça qojulbajt.

Maselen: Mende kitep bar. Sende kitep coq.

ç) Ancylağyç eelerdin aldynda qojulat.

Maselen:

Menin coldoştorum - Asan, Aqmat cana Abuke oquusun büttü.

ESKERTÜÜ:

Eger ancylağyç ee calğyz ğana bolso, anyn aldyna syzyqça qojulbajt.

Maselen: Menin coldoş Asan oquusun büttü.

c) Calpylağyç eenin aldynda qojulat.

Maselen:

Men, sen, Asan - üçöbüz oquuğa bardyq. Sen, Asan, Abuke - baaryñar oquuğa bardyñar.

d) Qysqarğan bajandooçtun ajqyndooçu menen eenin arasyn bölüü üçün qojulat.

Maselen:

Sazda - tuman. Ajyl - baştan, asyl - taştan. Emgekten qaçqan - döñgökkö.

e) Qoşmo süjlömdü tutaştyruuçy "**demek**", "**antkeni**" cana "**sebebi**" degen sözdördön soñ qojulat.

Maselen:

Boron toqtodu, demek - kün caajt. Çöp kögördü, antkeni - kün caady. Kün caabajt, sebebi - boron çyqty.

f) Dialogtordo (eki kişi süjlöşkönündö) qojulat.

Maselen:

- Amansyñby, coldoş?
- Amançylyq.
- Qajdan kelesiz?
- Sabaqtan kelem.

Eger dialogtor arasyna avtordun sözü qatyşsa, avtordun sözünün aldyda da syzyqça qojulat:

- Amansyñby, coldoş? - dej saldy biröö.
- Amançylyq - dedim.
- Qajdan kelesiz? - dedi.
- Sabaqtan kelem - dep coop berdim.

ESKERTÜÜ:

Eger töl söz syzyqçadan soñ tyрмаqçağa alynğan bolso, avtordun sözü tyрмаqçadan soñ syzyqça menen bölünöt:

- "Amansyñby, coldoş?" - dej saldy biröö. - "Amançylyq" - dedim.

g) Sözdün muun acyratqanda qojulat.

Maselen:

Arbañda-kej.

ğ) Ajqyndooçtuq mildet atqaruuçu syjfyrlardan soñ qojulat.

Maselen:

1917-cyldyn 25-öktöbüründö Ressijada uluu revolutsija boldu.

ESKERTÜÜ:

Ajqyndooçtuq mildetti Rim syjfyrlary atqarsa, andan soñ syzyqça qojulbajt:

Asandyn biriğadasy I orundu eledi.

7. Ütürdüü syzyqça (,-)

a) Qysqarğan bajandooçtuu süjlömdün eesi menen bajandooçunun arasyna qystyryndy süjlöm tüşsö, qystyryndy süjlömdön soñ ütürdüü syzyqça qojulat.

Maselen:

Sen oquuñdu bütsöñ,- çoğuleşqa! Emgekten qaçsañ,- döñgökkö.

b) Qoşmo süjlömdün turmuşundağy kirindi süjlömdön soñ bajandooçtuq mildetti zat atooç, san atooç ce surama at atooçtordon başqa at atooçtor atqarsa, kirindi süjlömdön soñ ütürdüü syzyqça qojulat.

Maselen:

Bul unutup qalbasam,- mağa dos. Asan bir caqtan,- udarnik oquuç, ekinçi caqtan klasqa başçy.

ç) Qoşmo süjlömdün tutumundağy kirindi süjlömdön soñ, ce bağynyñqy süjlömdördön soñ calpylağyç ee kelip qalsa, calpylağyç eenin aldynda ütürdüü syzyqça qojulat.

Maselen:

Asan menen Salyj, unutbasam, eköö teñ udarnik. Asan menen Salyj, kün cañy kötörülgöndö,- eköö teñ sabaqqa cönöldü.

8. Ilep belgisi (!)

Küçtüü sezim menen ajtylğan (çaqyryq, uraan, süjünüç, ökünüç) süjlömdördün ajağynda qojulat.

Maselen:

Tee çaş çağymda oqusamçy! Barakelde, keçegi sabaq qandaj sonun öttü! Bütün düjnönün proletarlary, birikkile: Çaşasyn sotsialistik qonuşuluz!

9. Suroo belgisi (?)

Surooluu süjlömdün ajağyna qojulat.

Maselen:

Caşyñ qançada? Udarnik bolosuñbu? Caşyñ qançağa keldi?

10. Tyrmaqça (" ")

a) Töl sözdün eki cağyna qojulat.

Maselen:

"Eger duşman bağynbasa, any mojsop qojot" -dep, Gorkij aytqan. "Köp cojloğon quu tülkü tüşböj qojbaj qojbas qapqanğa" degen maqal bar.

b) Casama attar (mekemelerdin, ujuşmalardyn casama attary) tyrmaqçağa alynat.

Maselen:

"Udarnik" kolxoz, curnal "Madanij Majdan", "Iljiç" sovxoz.

ç) Qaqşyq sözdör tyrmaqçanyn içine alynat.

Maselen:

Asan "udarnik", üç kün sabaqqa kelbej, ajdajkeldik qyldy. Azyr coop Asan işti bat ele "bütürdü"

11. Qaşaaça ()

Kirindi oj qaşaaçağa alynat.

Maselen:

Bizdin mektepte otuz bala oqujt (bulardyn 20 qyz, 10 - erkek). Men keçee (sağat ondordo) Asandy kördüm.